

Kovács Gyöngyi

HÓDOLTSÁG KORI LELETEGYÜTTES BAJA BELVÁROSÁBÓL

1951. augusztus végén Baja (Bács-Kiskun megye) belvárosában, az akkori Ferenciek terén (ma Bartók Béla u.)¹ (1. kép) a városi gázművek csőfektetési munkái közben hódoltság kori szemétdörröt bolygattak meg. Feltárását *Holl Imre* végezte, aki a leletanyag publikálási lehetőségét átadta, ezért köszönettel tartozom neki.

Holl Imre 1951. szeptember 6-i kiküldetési jelentése² szerint a gödör eredetileg deszkákkal bélelt oldalfalú verem lehetett, mely a későbbiek folyamán vált szemétdörré (2. kép). A *feltöltődésben rétegek nem voltak*, azaz az anyag – amely mennyiségileg csekély, összetétele szerint viszont annál izgalmasabb

– közel egy időben kerülhetett a földbe. Megtudtuk továbbá azt, hogy „a térnek régebbi felszíne a mainál jóval magasabban feküdt s a régi felszint a tér kövezésének készítésekor erősen lehordták,” azaz *a török kori felszín, járószint nem volt megállapítható*.

A leletanyag, mintegy 300 darab tárgy (túlnyomórészt töredék) a bajai Türr István Múzeumban, az 54.3.1–42. ltsz. alatt található.

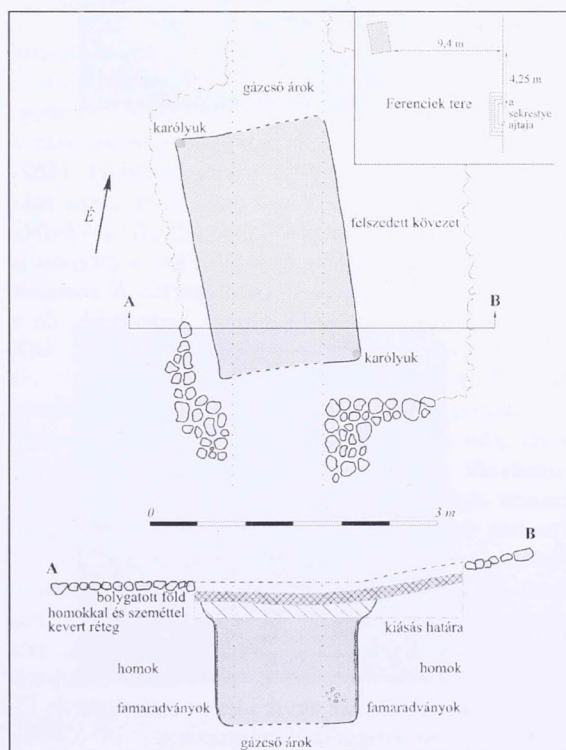
Keleti áru

A leletegyüttes kiemelkedő csoportját alkotják a kínai porcelán- és perzsa fajanszcészék (illetve azok

1. kép Baja és a lelőhely (Ferenciek tere, ma Bartók B. u.)

Fig. 1. Baja and the site (Ferenciek tere, in 1951 today Bartók B. utca)

2. kép A verem (Holl Imre 1951. évi rajza nyomán)

Fig. 2. Section of the pit (after Imre Holl's drawing)

töredékei), az előbbiből három, az utóbbiból nyolc példányt azonosítottunk. Vizsgálatuk során munkánkat Holl Imre értékes szóbeli magyarázatai segítették – amelyek kiegészítették a budai leletekről írt monográfiájában írtakat³ –, segítségét hálásan köszönjük.

Kínai porceláncsészék. Az ívelten kihajló peremű kiegészített csésze a kínai porcelánok ún. monokróm csoportjának példánya, teljes külső felületén kávébarna színű mázzal fedett, míg belseje máz alatt fehér alapon kékkel festett (3. kép 1). A perem belső szélén pöttyözött zegzugos szegélydísz látható, míg a csésze öblében, kerek mezőben jellegzetes kínai tájkép stilizált kínai fenyővel, a háttérben tóval és elmosódó távoli hegyekkel (vö. Buda: HOLL 2005, 145–147, Abb. 98. 3–4, Abb. 99. 2; 157, Abb. 106. 4; 17. század első fele; SABJÁN–VÉGH 2002, 273, 4. ábra 4; 17. század végi pusztulási rétegben).

A további darabok a kék-fehér csoportot képviselik, máz alatt fehér alapon kobaltkékkel festettek (3. kép 2–3). Egyenes peremüket kívül-belül két kék színű párhuzamos vonal kíséri, külsejükön egyforma, teljes felületet betöltő, stilizált levelekből és krizantémából álló kínai jellegű minta, amely a kiegészíthető töredék öblében is feltűnik (vö. Buda: HOLL 2005, 142–144, Abb. 96. 1–2; 17. század első fele). A motívumok festése a kiegészíthető példánynál túlfolyik a sötét kontúrvonalakon. Jegy egyikük alján sincs.

Kínában a porcelánok készítése a Ming-dinasztia idején (1368–1644) felvirágozott, forgalmuk Van-li császár uralkodása alatt (1573–1619) különösen megnőtt. Az ipar egy átmeneti hanyatló időszak után a Csing-dinasztiabeli Kang-szi trónra lépésével, 1662-től lendült fel ismét. A Van-li porcelánok zöme máz alatti kék festésű, mintájuk kínai jellegű, a későbbi darabokon a kék sötétebb, és a formákat, a díszítést is az európai ízlés már jobban befolyásolta. A színezett máz a 17. század második felétől kedveltebb, de a késő Ming-korban már megjelent (COX 1959, 447, 449; KRAHL ET AL. 1986, 595–).

A történeti adatok ismeretében, valamint néhány budai adat alapján feltételezzük, hogy a bajai porceláncsészék a 17. század első felében, talán Van-li császár idejében készültek. A tájképes csésze esetében azonban felvetődik a későbbi keltezés lehetősége is: figyelemre méltó ugyanis, hogy az isztambuli Topkapı Saray kínai porcelán gyűjteményének hasonló stílusú tájkép-díszes (egy esetben külsején kávébarna színű) porceláncsészéit (KRAHL ET AL. 1986, cat. nos 1984, 2665, 2683!) mind a 17. század közepétől keltezik. (Egyébként az egyik idézett budai lelet is 17. század végi összefüggésből származik.)

Perzsa fajanszcsészék. A bajai kiegészített darabok formailag egységesek, de a porcelánokhoz képest változatosabb méretűek, azoknál általában kisebbek, talp-

gyűrűjük szűkebb. A csészék nemcsak formában, de színben is a kék-fehér kínai porcelánokat követik, valamennyi máz alatti kék festésű. Részben kínai előképekre vezethetők vissza díszítő motívumaik is (vö. KRAHL ET AL. 1986, passim), de azok kivitele nem közelíti meg előképeiket.

Minőségük alapján négy csésze anyaga jó minőségű kemény fajansz (ún. félporcelán) (3. kép 4, 4. kép 1–2, 7), négy csésze anyaga gyengébb minőségű, puhább (4. kép 3–6). Az előbbieket közül egy darab a kék-fehér, három pedig az ún. fehér áruk csoportjába tartozik. A kék-fehér csésze anyaga kékesfehér árnyalatú, külsejét a kínaitól eltérő erős ultramarinkékkel festett, sűrű leveles-indás-virágos (kontúrázás nélküli) minta díszíti, melyet a perzsa stílusra oly jellemzően apró térkitöltő indák egészítenek ki (3. kép 4). Öblében az egyik leggyakoribb kínai motívum, a szent gomba (budai perzsa csészéken lásd HOLL 2005, 120–121, Abb. 71. 4–5, Abb. 73, egrı anyagban: i. m. Abb. 108, 3–4), alján pötty formájú festett jegy.

Az ún. fehér áruk csoportjába tartozó csészéletek anyaga csillogó fehér, egészen porcelánszerű (vö. HOLL 2005, 124, 126). Belül díszítetlenek, külsejüket viszont a budaiktól eltérően, kevés festés is díszíti: kettő oldalán egy-egy elnagyolt festésű sáv fut körbe, a kiegészített csészénél a talpgyűrűt is övezi egy fonatszerű szalag (4. kép 1–2), míg a harmadikon három kör alakú mező, melyekben vonalas, virágot imitáló motívumok láthatók (4. kép 7).

A gyengébb minőségű csészék színe sárgásfehér, peremüket kívül egyformán kettős kék vonal szegélyezi. Belül ezek is díszítetlenek, külső oldalukat azonban leveles-virágos motívumok tarkítják. Az egyik csésze peremes töredékein szinte az egész felületet betöltik a leveles szárú, pontozott szirmú nagy virágok (4. kép 3), míg a két kiegészített darab közül az egyikben hármas elosztásban virágos-leveles kompozíció (4. kép 4), a másikon a szemközti oldalakon egy-egy leveles ág és két-két madárszerű térkitöltő elem együttese alkotja a díszítést (4. kép 5). A töredékes, de kiegészíthető darab oldalán sokszirmú virág (esetleg burjánzó szent gomba) elnagyolt alakja látható (4. kép 6).

Ellentétben a kínaiakkal, több bajai perzsa csésze alján kék festett jegyet találunk (3. kép 4c, 4. kép 2b, 5b, 6b). Ezek kínai jegyek egészen leegyszerősített utánzatai (vö. LANE 1957, 115–118; HOLL 2005, Abb. 76).

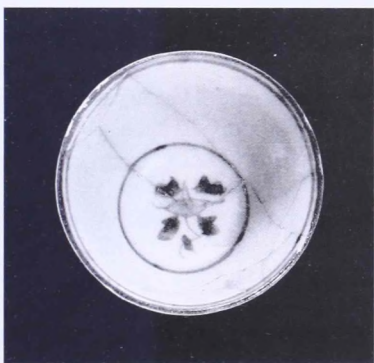
Perzsiában, a Szafavidák alatt (1502–1722) a 17. század közepétől – az ekkortájt lehanyagló kínai porcelánipar termékeinek kiváltására – kezdtek gyártani nagyobb mennyiségben a nyugati piacokra a kínai stílusú kék-fehér kerámiákat (LANE 1957, 93–100; FEHÉRVÁRI 1987, 262).⁴ Jelen ismereteink szerint a

1a

1b

4a

4b

2

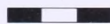

3a

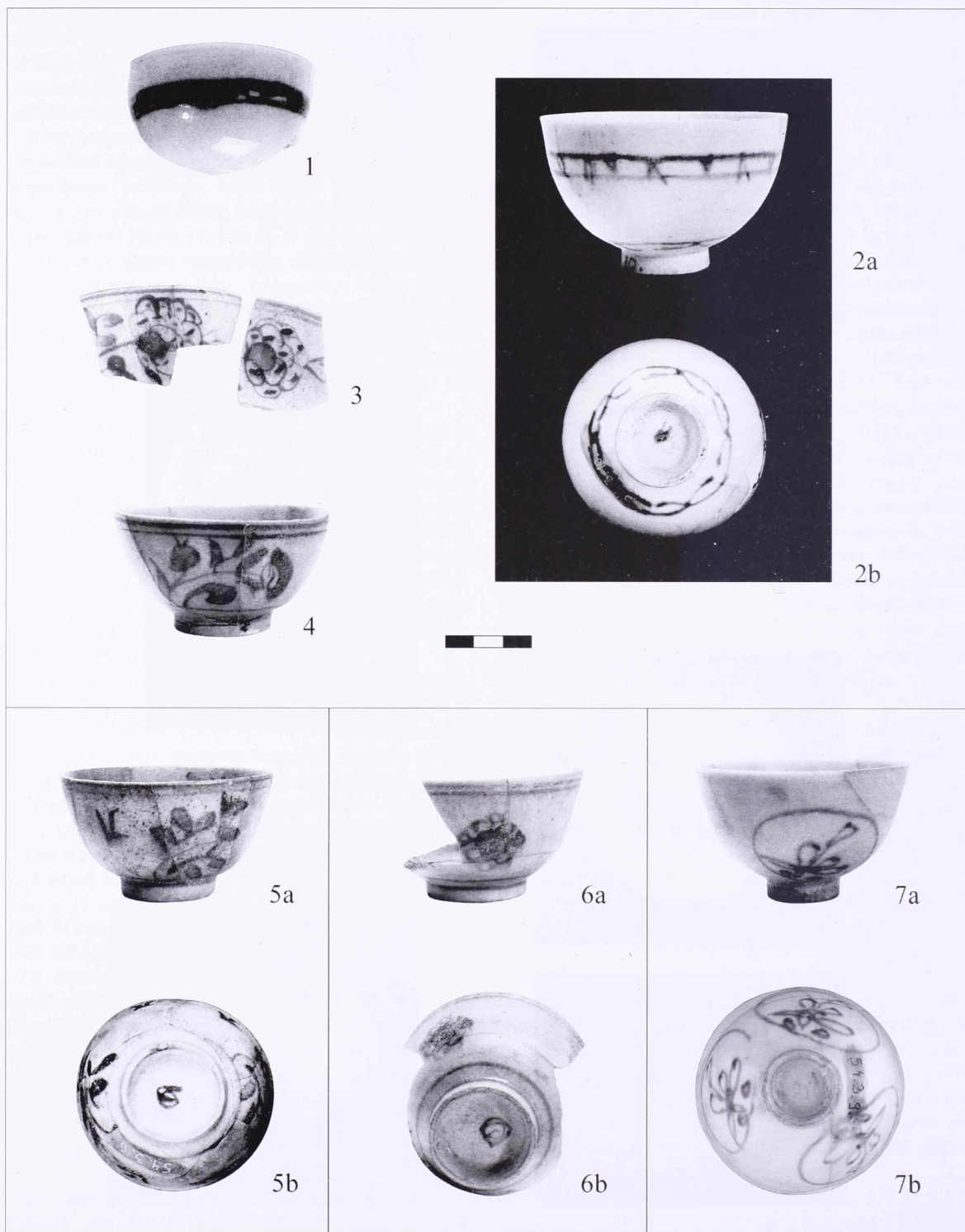
3b

4c

3. kép. Kínai porcelánok, illetve töredékeik. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)
 Fig. 3. Chinese porcelain ware. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

4. kép. Perzsa fajanszesészkék, illetve töredékeik. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)
 Fig. 4. Persian faience ware. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

kínait utánzó kék-fehér perzsa csészéket Magyarországra is nagy valószínűséggel inkább a 17. század közepétől hozták nagyobb számban. Holl Imre megfigyelései alapján, Budán a hódołtság korai időszakára keltezhető összefüggésekben ritkán fordulnak elő perzsa csészék, használatuk a 17. századi időszakban jellemző (HOLL 2005, 116). A csészék többsége azonban – csakúgy, mint az ásatásokon előkerült magyarországi perzsa csészeleletek többsége – sajnos nem datálható pontosabban. Míg a fehér áru kora a 17. századon belül nem pontosítható, addig az erősen perzsa stílusú bajai csésze (3. kép 4) közeli párhuzamai Budán a 17. század első harmadánál későbbre nem keltezhető rétegből kerültek elő. Ez pedig a bajai darab (sőt a többi bajai csésze) korára is irányadó lehet.

Helyi török és délszláv jellegű használati kerámia

Mázás török edények. A néhány töredék a magyarországi török lelőhelyekről jól ismert talpas tálakat és kiöntőcsöves korsókat képviseli (vö. pl. FEHÉR 1959, I. t, VII. t; KOVÁCS 1984a, 11–13. kép, 20. kép; GERELYES 1991, pl. 10. kép 3, 11. kép 1–5, 7; HOLL 2005, passim). Egy alj, egy perem, valamint két további apró oldal egy gyűrűs talpú, egyenes peremű, zöld mázas tál nem illeszkedő darabjai (5. kép 4), egy oldaltöredék pedig a jellegzetes korsótipust idézi (5. kép 5).

Kézi korongon készült délszláv fazekak. A leletek között a számos oldal- és néhány aljtöredék mellett 14 darab fazékperem, illetve nagyobb ragasztott peremes töredék található (6. kép 1–4, 7. kép 1–2), teljes fazék nincs. Az anyagra és formára vonatkozóan a szakirodalomban korábban leírtak jellemzőek: a tört kavicsal, homokkal soványított anyag, a barna, barnászürke, sűrű, szürkésfekete szín, az erősen kihajló, alig tagolt, fedőhöz formált perem, a rövid nyak és hangsúlyozott váll. A peremek rekonstruálható átmérője általában 18–22 cm, a 25 cm-es átmérő itt kiugró, a néhány jellegtelen aljtöredéknél a rekonstruálható átmérő 11–12 cm. Ez utóbbiakon mesterjegyet nem láttunk. A vállakat díszítő bekarcolt, befésült vonalköteg-díszítés mellett csupán egy töredéken fordul elő benyomkodott borda. A mennyiséget tekintve a kézi korongolt fazekak töredékei az 50 körüli darabszámmal a leletegyűttesnek mintegy 1/5 részét teszik ki.

A 16–17. századi Magyarországon a kézi korongolt fazekasáru – a balkáni régészeti és néprajzi anyaggal való rokonsága alapján – a török terjeszkedéssel beköltöző balkáni, zömében faluról érkező katonaparaszti népelemekhez (vö. HEGYI 2002) köthető. Eddig – eltérő arányban – elsősorban a Dél-Dunántúl

kisebb török erődítéseiből ismert (vö. pl. GERŐ 1978, 351–352; GAÁL 1985, 189; GERELYES 1988, 280; KOVÁCS 1998, 156–162; PUSZTAI 2002, 291–294), az Alföld déli részéről nem közöltek ilyen anyagot.

Fekete kerámia. A leletanyagban egy kiegészített korsó (5. kép 6) és 22 darab különféle kisebb töredék (alj-, oldal-, nyak-, fül) található (például 5. kép 1–3), melyek közül több feltehetően csupán egy edényhez tartozott. A cserepek többségének anyaga igen finoman iszapolt, színe sűrű, szürkésfekete, a külső több esetben fémes hatást keltve finoman polírozott. A díszített töredék kevés.

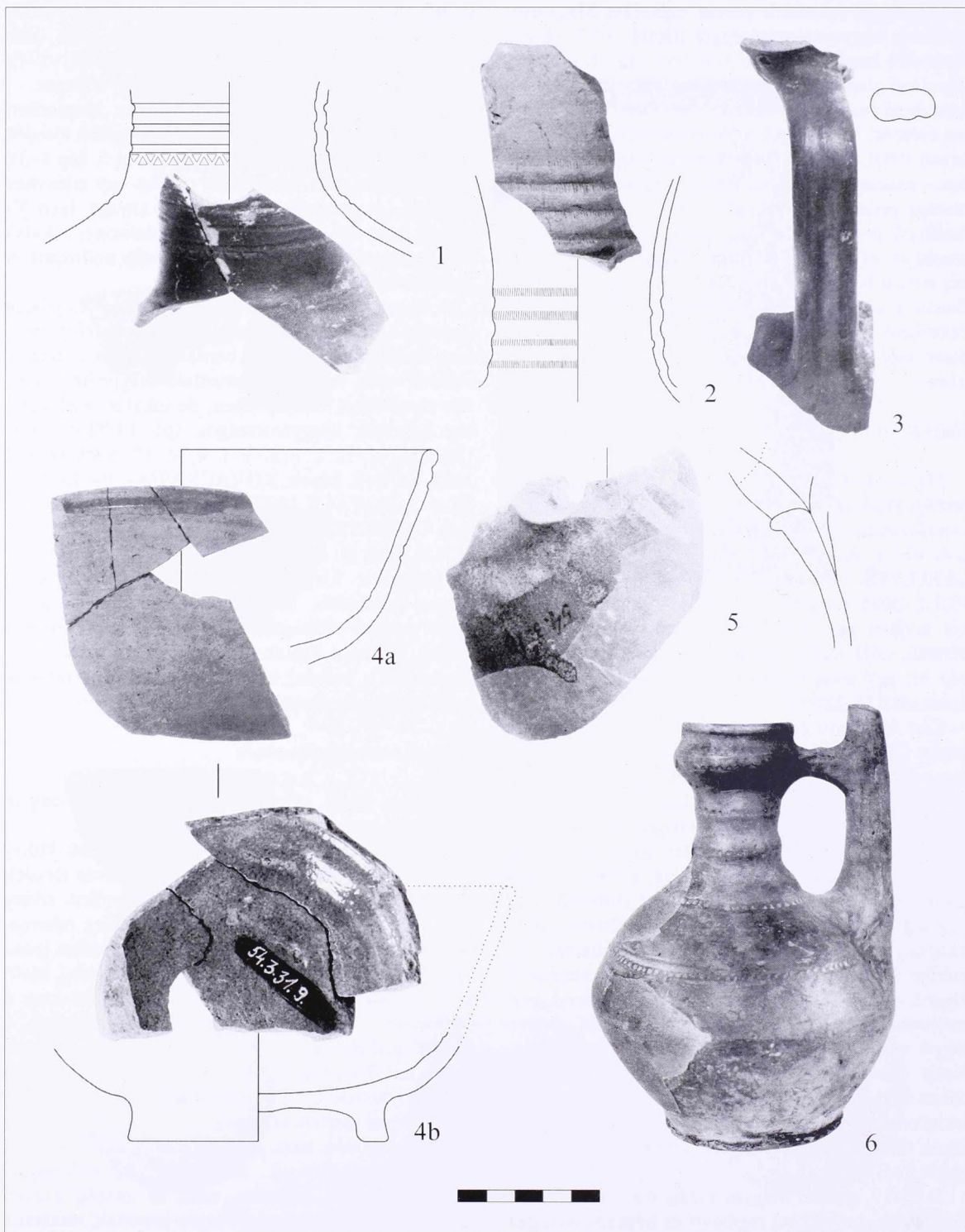
A finom anyag, formai jegyek és a díszítés jellege (bekarcolt függönyív, fogaskerékkel benyomott vonalak, finoman vonalkázott bordák) alapján a leletek balkáni török korsókhoz tartoztak, mégpedig különféle típusokhoz, melyek épen, de inkább töredékeikben ismertek Magyarországon (pl. FEHÉR 1959, 124–126, pl. II. t. 1–3, V. t. 6, 9, 12; SAROSÁCS 1972, 82, 8–9. képek; KOVÁCS 1984a, 39–40, 24. t, 25. t. 3; KOVÁCS 1990–91, 174, Pl. 10, 6–13; lásd még GERELYES 1991, 29, 8. kép 1, 3, 9. kép 1–2; HOLL 2005, pl. Abb. 16. 4, Abb. 29. 8, Abb. 33. 11). Az egyetlen kiegészített példányt anyaga, kissé lapított gömbteste, hosszú nyaka, az egyenes kiöntőcső, melyet vízszintes tag köt össze a kiöblösödő szájjal, valamint fogaskerékkel húzott soros díszítése úgyszintén a balkáni török korsókhoz köti, azoknak helyi készítésű változata.⁵

Magyar használati kerámia

A nem török jellegű cserepek többsége csupán néhány tárgy maradványa.

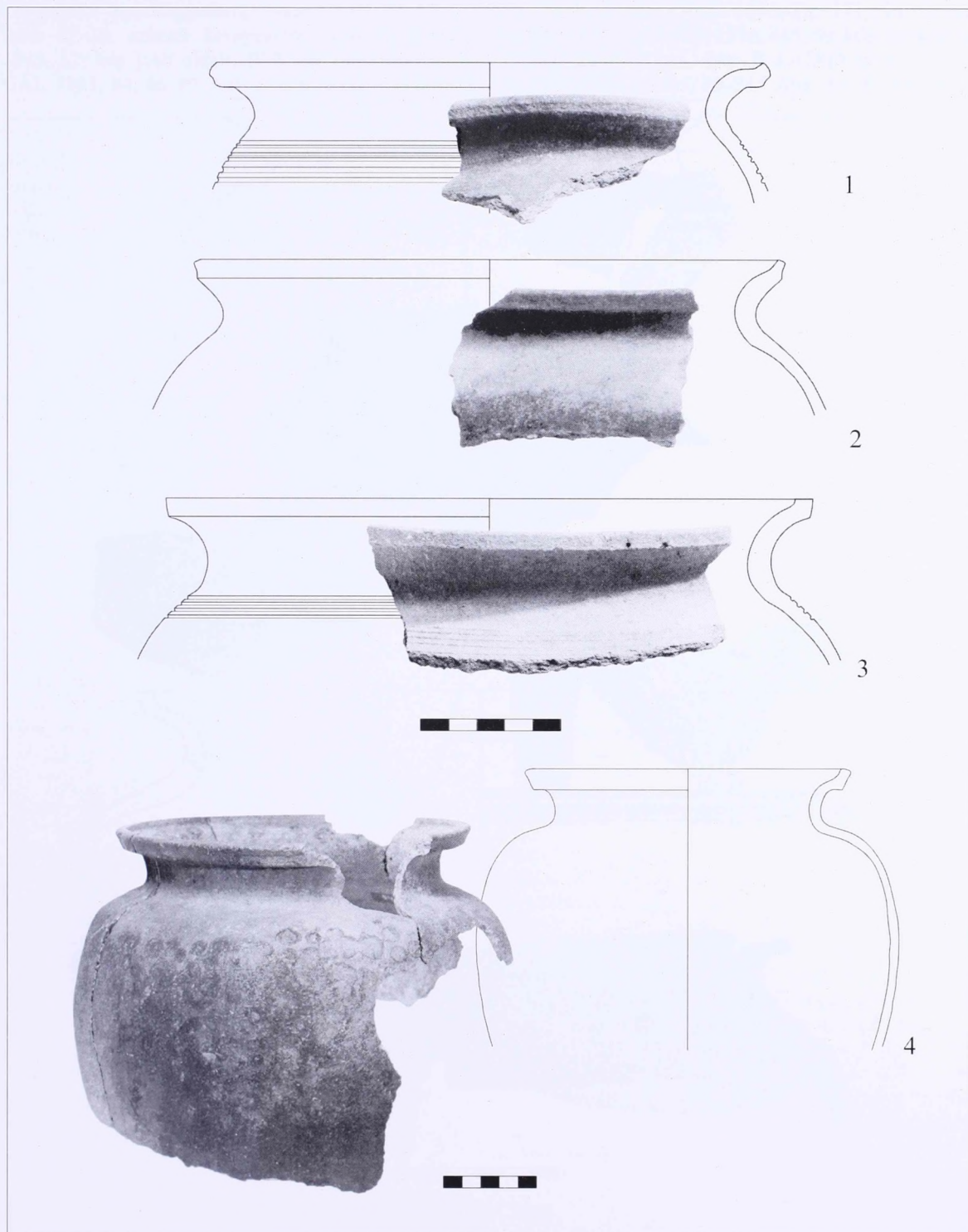
Fazekak. A vékony falú, világosbarna színű, külsejükön vörössel festett vászonfazekakat kevés töredék képviseli, ezek alapvetően csupán egyetlen edény darabjai (8. kép 4). A csak megközelítőleg rekonstruálható, feltehetően füles fazék belül mázatlan (pontosabban csak a nyak vonaláig fedi barna máz), kívül ún. visszakarcolt, festett technikával díszített: azaz a vászonfazék vállára vörös engobe-sávot festettek, a festést pedig bemélyített egyenesek által határolt széles mezőben fogaskerékkel húzott ferde vonalkákkal egészítették ki. E mező alatt, az egyik sávban hullámvonal részlete látható.

A vékony falú, belül gyakran mázas, kívül vörössel festett vázonedények elsősorban Észak-Magyarországon és az Alföldön, azaz az ország északi, középső és keleti, délkeleti részén ismertek, részben a gömöri fazekasság, részben a dél-alföldi fazekak elterjedési területén. A ritkábban előforduló, ún. visszakarcolt technikával díszített változataik is ezeken a területeken bukkannak fel, többnyire (nem pontosított)

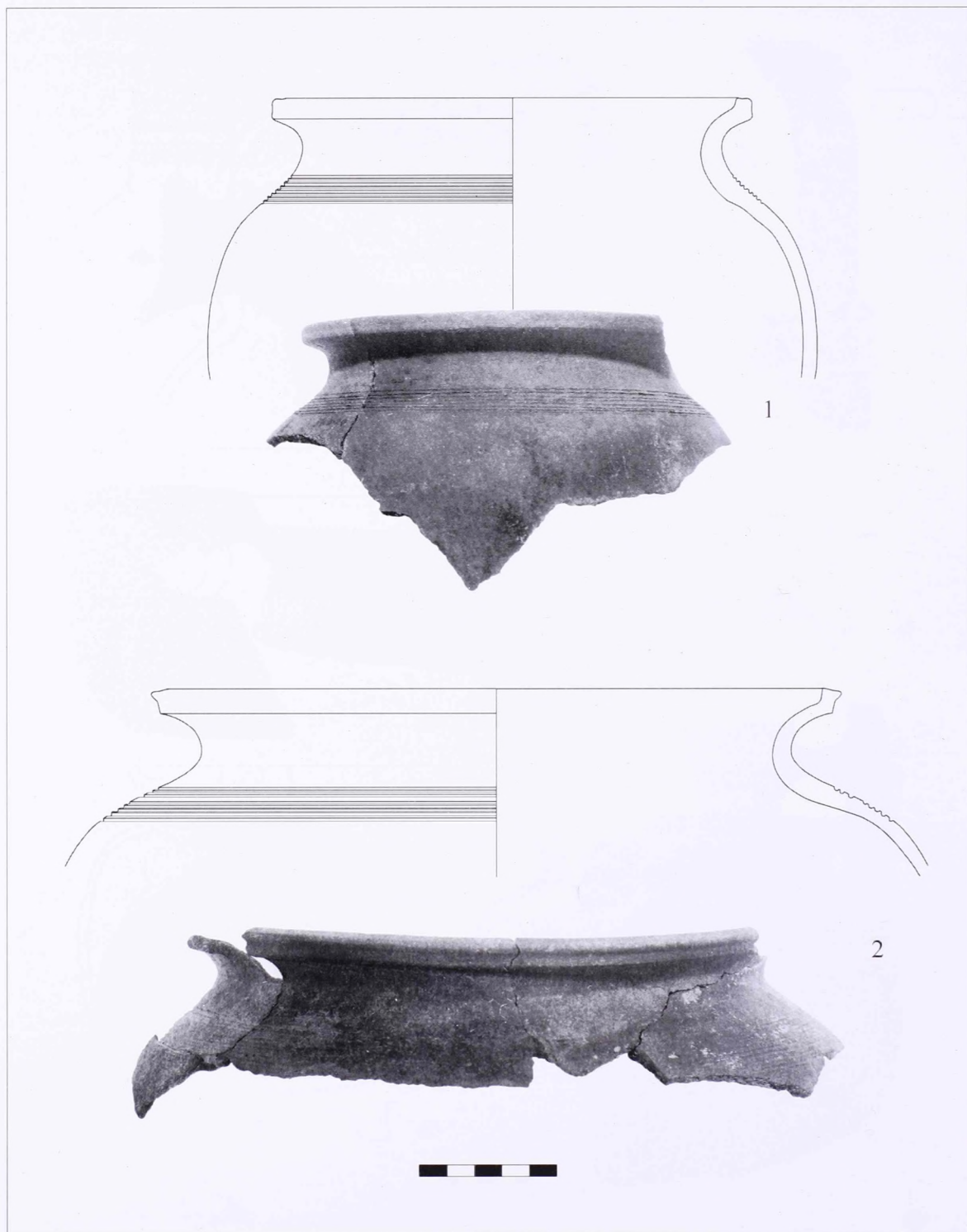
5. kép 1–3, 6: Török fekete korsó leletek, 4–5: mázas török kerámia. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

Fig. 5. 1–3, 6: Turkish black jugs, 4–5: lead glazed Turkish pottery. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

6. kép. Kézi korongolt délszláv jellegű fazekak töredékei. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

Fig. 6. Pottery turned on a slow wheel. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

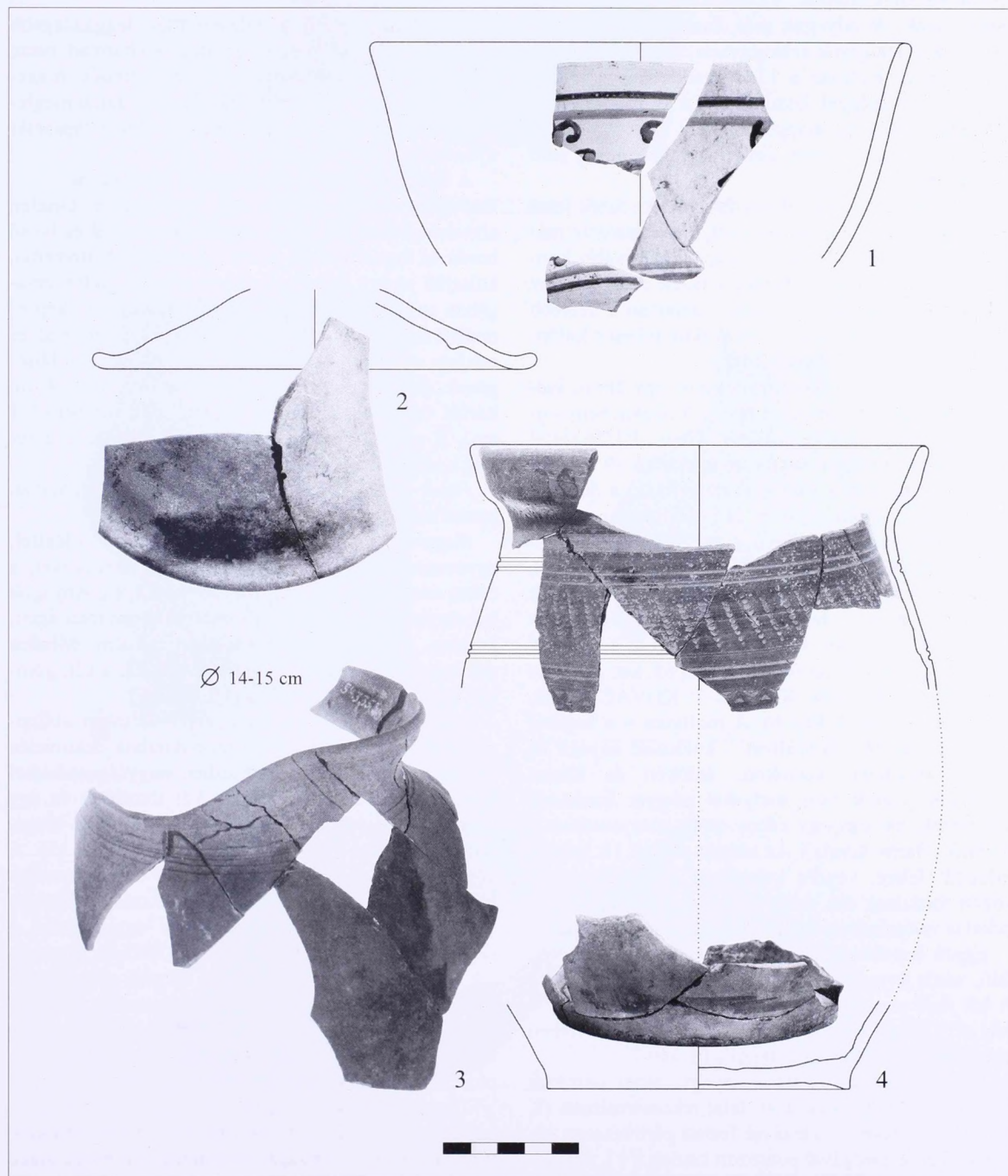

7. kép. Kézi korongolt délszláv jellegű fazekak töredékei. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

Fig. 7. Pottery turned on a slow wheel. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

17. századi összefüggésben, olykor tágabb 16–17, illetve 17–18. századi környezetben (vö. GARÁDY 1945, 32. kép jobb oldali; BENKŐ 1980, 36. t. 10; GÁL 1985, 84, 86–87, VII. t. 1; CZEGLÉDY 1988,

XXXI. t. a; KOVÁCS 1990–91, 171, Pl. 3. 6, HORVÁTH–H. SIMON 1996, 445, 59. kép, 66. kép 1; LAJKÓ 2002, 312, 3. ábra, F. LAJKÓ 2004, 561, 4. kép 4–5; HOLL 2005, 30–31,⁶ Abb. 36, 3). Az újkori

8. kép. 1: Ónmázás töredékek, 2–4: magyar használati edények töredékei. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

Fig. 8. 1: Tin-glazed sherds, 2–4: Hungarian pottery. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

gömöri vázszondéenyekről meglehetősen sok adat van, ugyanakkor hódoltság kori kereskedelmük és déli elterjedésük jelenleg nem ismert eléggé, a dél-alföldi fazekakról pedig még kevesebbet tudunk. A két kör olykor keveredő tárgyai formájukban, díszítésükben hasonlítanak, de anyaguk más, biztos elkülönítésükhöz további kutatások szükségesek. A bajai fazekat a kísérő leletek biztosan a 17. századra kelteznek, kora nagy valószínűséggel leszűkíthető a század középső harmadára. Anyaga alapján – mely nem a gömöri fazekakra jellemző fehér cserép – valószínűleg nem gömöri áru.

A töredékekből egy vékony falú, szürke fazék felső részének darabja is kibontakozott, ennek pereme másodlagosan deformálódott (8. kép 3). Durvább kivitele, egyszerű formája alapján a fazék akár délszláv jellegű fazekasmunka is lehetne, azonban a fentebb leírt kézi korongolt délszláv fazekaktól teljesen különbözik, ezért soroltuk e csoportba.

Korsó. A folyadéktárolókat csupán egy öblös, széles nyakú korsó töredéke képviseli. A nyakat benyomkodott keskeny borda, oldalát vörös földfestéssel készült hármass ívelésű motívumok díszítik (9. kép 3). Miután a forma nem tűnt korhatározónak, a díszítést próbáltuk vizsgálni. Bár a Dél-Alföldön a festett díszítés általában más jellegű, a motívumra rábukkanunk ott is (GERELYES 1996, 121, XXVIII. t. 1), jelenleg azonban főként a Dél-Dunántúlról ismerünk hozzá hasonlókat, ha nem is teljesen egyezőket (FELD ET AL. 1989, 181–182, 11. kép 2; KOVÁCS 1998, 170, 3. kép 5; KOVÁCS 2002, 65, kat. sz. 275–276, 284; MÉRI 1988, XXVI. t. 1; KOVÁCS 2003, 157, 3. kép 4, 6, 4. kép 6). A motívum – a bajaitól eltérő, kecsesebb változatban – különféle anyagú és típusú tárgyakon, korsókon, fedőkön és főként fazekakon jelenik meg, melyeket magyar fazekasok készítettek, bár egy-egy edény török környezetben is feltűnik (Barcs, Gyula). Az idézett példák 16. század második felére, végére keltezhető lelőkörmények között fordulnak elő, ezek alapján a bajai korsótöredéket is valószínűleg erre az időszakra helyezhetjük.

Egyéb konyhai kerámia. Kiegészíthető egy vastag falú, vörös anyagú nagy füles tál töredéke (9. kép 4). A két fedő peremtöredék közül többet csak az egyik árul el: a forma lapos kúp alak, a perem vége enyhén visszahajlik, belül élborda tagolja (8. kép 2).

Ónmázás edény. A fehér anyagú, fehér ónmázás perem- és oldaltöredékekből tálat rekonstruáltunk (8. kép 1). A késsel és sárgával festett párhuzamos vonalak, illetve a sárgával pontozott kacsok a 17. században elsősorban itáliai, illetve habán tárgyakon tűnhetnek fel, az általunk átnézett irodalomban azonban a tálhoz párhuzamot nem találtunk. A leletanyag egységes és zárt jellege alapján nagy valószínűséggel

kizárhatjuk, hogy a töredékek másodlagosan keveredtek az anyagba.

Kályhás anyag

A kályhás anyag a leletegyüttes leggazdagabb csoportja, ugyanis a leletegyüttes egyharmad része kályhaszem, pontosabban kályhaszem-töredék. A szemek finom homokos soványításúak, sok darab meglehetősen elnagyolt kivitelű, számos töredéken tapasztás nyoma figyelhető meg.

A különféle kályha-alkatrészek a következők:

Bögre alakú kályhaszemek. Sajátjuk a hirtelen elkeskenyedő fenék, ívelt vonalú öblös oldal és belső bordával tagolt kihajló perem. Színük halványbarna, külsejük olykor halvány szürkésbarna. A gödör anyagában az egyetlen ép (ragasztott) példány (10. kép 8) mellett számos peremtöredék (10. kép 3, 5), több alj és néhány oldal képviseli a típust. A peremek többségének átmérője 12–13 cm, az aljak átmérője 4 cm körüli. Magasság csak két darabnál volt mérhető (11 cm). A szemeket a tapasztásnyomok alapján a peremig a kályhafalba nyomták.

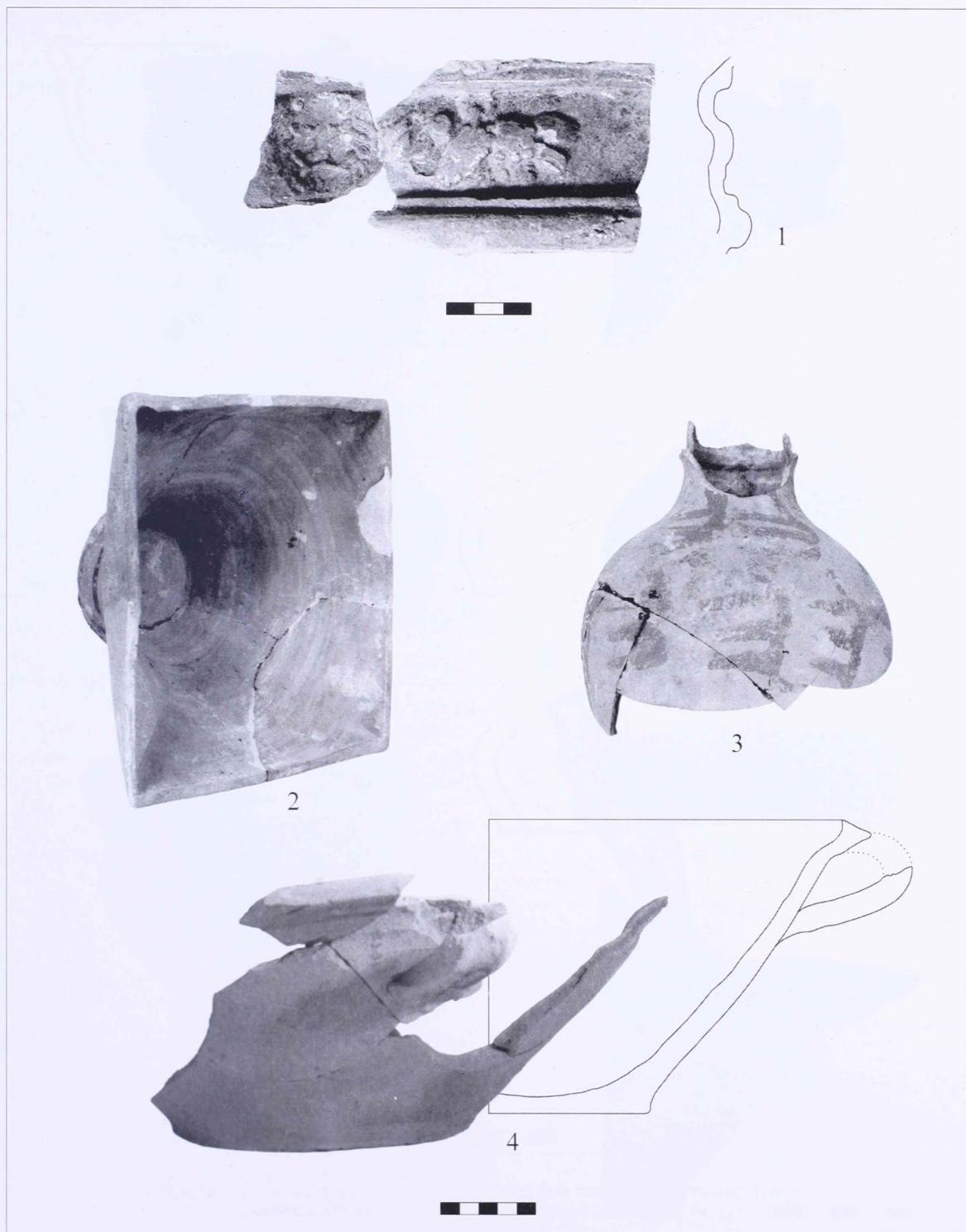
Pohár alakú kályhaszemek. Két kisebb, tagolatlan perem sorolható e csoportba.

Hagyma alakú kályhaszemek. Öblös oldalfal, egyenesen levágott perem jellemzi a töredékeket, a csúcs mindegyiknél hiányzik (10. kép 4, 6). Anyaguk halványbarna színű, a belső oldal több esetben égett, kormos. A peremátmérő általában 8–9 cm. Minden valószínűség szerint e csoporthoz tartozik a két, gömbös tagolású csücsötöredék is (10. kép 1–2).

Csúcsban végződő kályhaszemek, díszített előlapfal. Ezek a kályha tetejét díszítő darabok dekorációs célt szolgáltak, a leletegyüttesben nagyságrendekkel kevesebb van belőlük: csupán két töredéket és egy kiegészített darabot találtunk (11. kép 1–3: a kiegészített darab közölve HOLL 2002, 17, II. t. 15). A készí tésük egyszerű: a bögre alakú kályhaszemhez zárt előlapot dolgoztak, melyet bemetszéssel díszítettek. A lapot végül négy szögletűre egyengették, a négyzet felső két végét felhúzták, és közéjük illesztették a csücsöt. E kályhaszemek feneke nagyobb és durvább, mint a bögre alakú kályhaszemeké. A hátoldalon megfigyelhető tapasztásnyomok alapján ezek is teljesen bele voltak nyomva a kályhába. A hátsó rész oldalfalán kisebb-nagyobb lyukak találhatók.

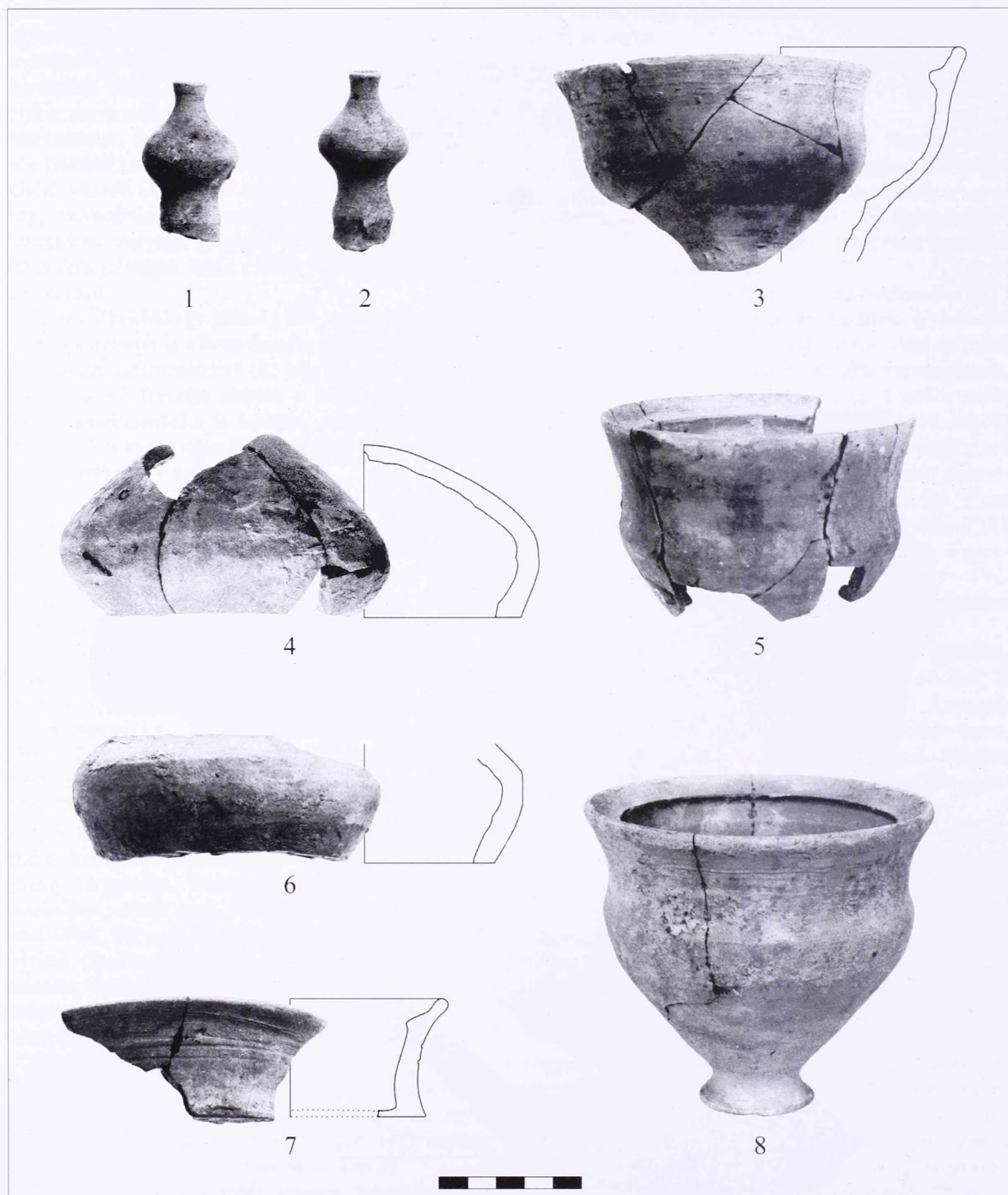
Tányér alakú kályhaszem. A leletek között a típusnak csupán egyetlen, kiegészíthető töredékére bukkantunk (10. kép 7). Anyaga, de pereme is a bögre alakú kályhaszemekkel rokonítja.

Négyzetes szájnylású, tál alakú kályhaszem. Az egyetlen példány ragasztott, illetve alig kiegészített (9. kép 2). Pereme egyenes, a sarkok szabályos kiala-

9. kép. 1–2: Kályha alkatrészek, 3–4: magyar használati edények töredékei. 17. század első fele / közepe.
Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

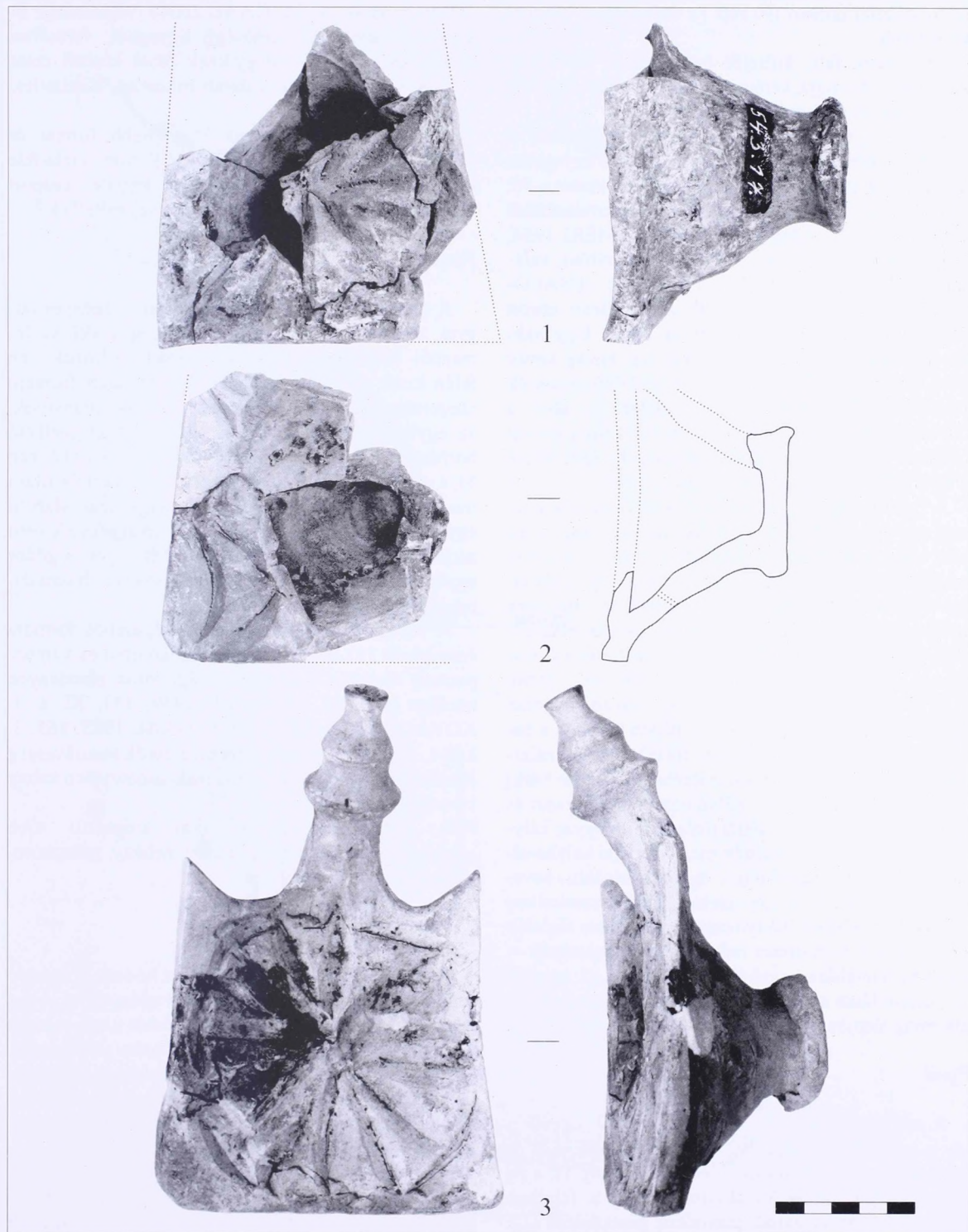
Fig. 9. 1–2: Stove tiles, 3–4: Hungarian pottery. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

10. kép. Kályhaszemek. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)
 Fig. 10. Stove tiles. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

kitásúak, illetve igen csekély mértékben kihúzottak. Anyagában, színében nem tér el a bögre alakú kályhaszemektől, bár azoknál gondosabb kivitelű.

Kályhacsempe. Az egyetlen kályhacsempe töredék egy zöld mázas párkány darabja, amelynek homlok-lapján késő reneszánsz jellegű minta, gyümölcskosár

11. kép. Csúcsban végződő kályhaszemek díszített előlappal. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere
(ma Bartók B. u.)

Fig. 11. Stove tiles. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

és oroszlánfej látható (9. kép 1). Stílusjegyei alapján 16. századi.

Egy vastag falú, külsején barna színű, belül korros, vályú formájú kerámiatöredék esetleg *füstelvezető cső* darabja lehet (lásd Függelék).

Valamennyi bemutatott kályhaszem fellelhető a korabeli, főként 16. századi magyar kályhás anyagban. Az egyes típusokat jól példázzák többek között a 16. század végén, illetve a 17. században elpusztult alföldi települések (vö. SZABÓ 1938, 88–100; MÉRI 1954, 148, XXXVII. t; BENKŐ 1980, 44–46. tábla), valamint a kelet-dunántúli Ete mezőváros (CSALOGOVITS 1937, 327–328, 9–10. ábra) leletei között előforduló darabok (lásd még HOLL 2002). Ugyanakkor a bajjaihoz nagyon hasonló kályhás anyag került elő a Duna másik oldalán levő, szemközti Bátaszék hajdani török palánkvárának területén is, ahol a kályha török használatban volt, Pusztai Tamás szerint azonban egyes alkatrészeit magyarok készítették (PUSZTAI 2002, 294–296, 3. ábra).

A bajai anyagban egy-egy kályhaszemet általában csak egy-egy töredék képvisel, nyilvánvaló, hogy ezek nem elegendőek kályharekonstrukcióhoz, azonban valószínű, hogy a leletek nagyobb része egy kályhához tartozott. A típusok olyan kályhára engednek következtetni, mint amilyent Szabó Kálmán rekonstruált egy lakiteleki ház kemenceomladéka és kályhaszemei alapján (SZABÓ 1938, 95–98, 442. ábra), vagy Pusztai Tamás a bátaszéki anyag nyomán (PUSZTAI 2002, 3. ábra). Nem zárható ki, hogy a bátaszékihez hasonlóan a bajai kályha is török használatban volt, esetleg török mester kezemunkája, de bárki is készítette és használta, kályhaszemeinek típusát és feltételezhető formáját mindenképpen a magyar kályhás hagyományok határozták meg.⁷ A bajai kályha-alkatrészek a 16. századiaknak egyfajta későbbi, hevenyészettebb változatát képviselik – még összetételben is más, hisz például hiányoznak a jellegzetes téglalap alakú, préselt inda-díszes mázatlan kályhacsempék –, a kályha fennállása, majd pusztulása így a 17. századra, pontosabban a 16. század végi formákkal fennálló rokonság alapján a 17. század első felére eshetett.

Pipák

A négy bajai pipa formai és stilisztikai jegyeik – így a nyak élbordázása (12. kép 1–2), a fej alsó és felső részének találkozásánál lévő él (12. kép 1), a fej alsó részének öblös kialakítása, illetve a félgömb alakú alsó rész és annak plasztikus gerezdelése (12. kép 3), valamint a felületre fogaskerékkel húzott vonalak és finom pecsétlőkkel benyomott apró minták (12. kép 4) – alapján a török típusú pipák közé tartozik (vö. KOVÁCS B. 1963, 239–240, I–II. tábla;

TOMKA 2000, 28–31, GAÁL 2004). Valamennyi finoman iszapolt, jó minőségű agyagból, formában készült és egykor mindegyiknek fából készült szára volt. A három töredékes darab mázatlan, díszítetlen, az ép mázas, díszített.

A leletek nem mutatnak különösebb formai és díszítésbeli gazdagságot, inkább a Kovács Béla-féle II. (egyszerűbb darabokat magába foglaló) csoport kritériumait mutatják; a 17. századra keltezhetőek.⁸

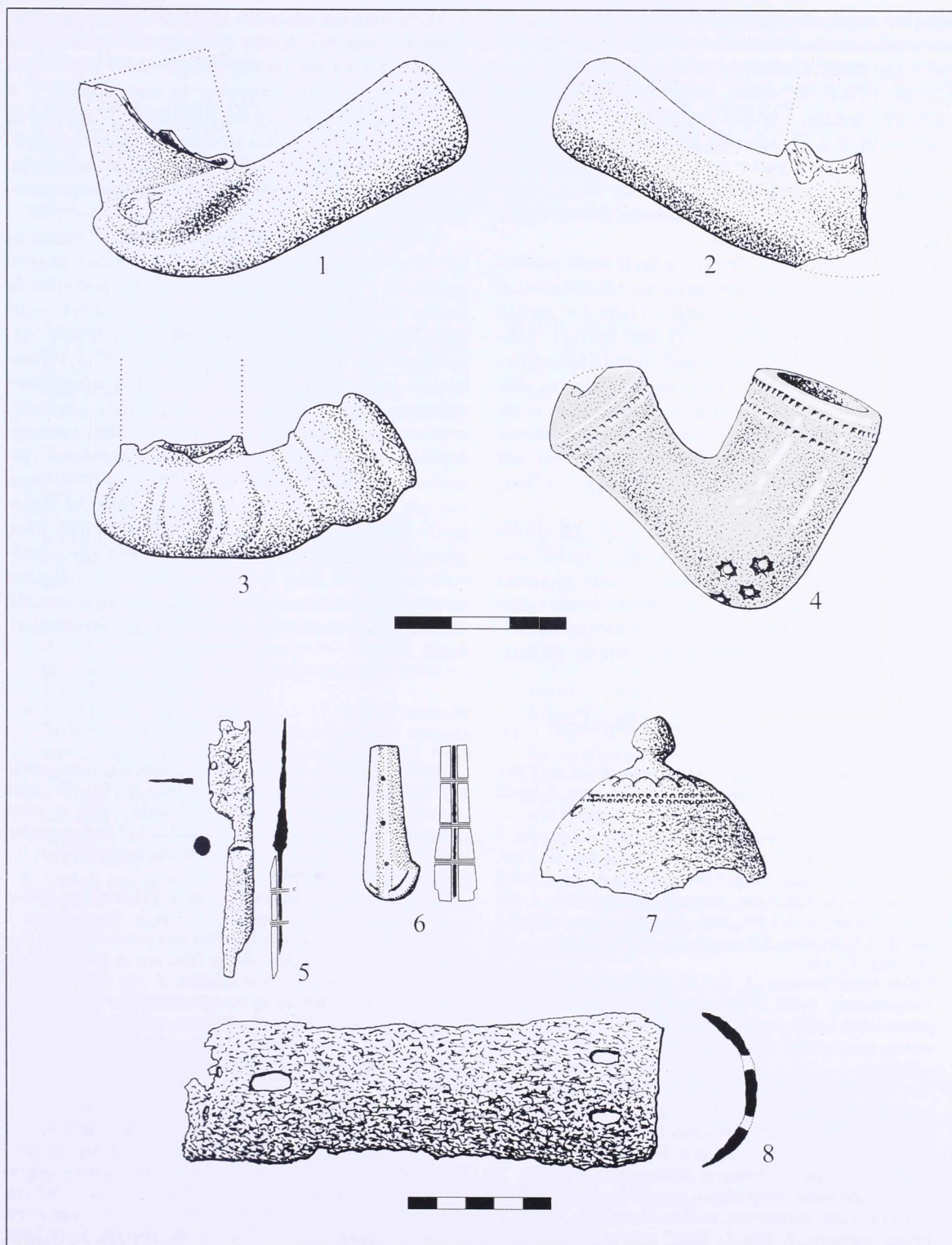
Fémek

A fémek egy személgödör tipikusan szegényes tárgyai, töredékesek, kopottak. A téglalap alakú vaslemezről félhengeres formára kalapált *rúdvasalás* ép felén kettő, feltehető közepén egy téglalap formájú szegecslyuk található (12. kép 8). A *kések* hiányosak, az egyiknél a nyéllel egyik oldalán megfigyelhető borítás anyaga gyakorlatilag felismerhetetlen (12. kép 5), a másikból is csupán a nyél esztergált csontborítása maradt ránk (12. kép 6). A *kések* nagyságuk alapján egykor étkezéshez szolgáltak, stilisztikai jegyeik nem zárják ki 16. századi készítésük lehetőségét, a gödör egyéb leletei azonban inkább 17. századi használatukat feltételezik.

A vörösrézről készült, magas félgömbös formájú *kannafedő* (12. kép 7) kúpos fogógombja és karcolt, poncolt díszítése a magyarországi török rézedények köréhez köti (vö. pl. FEHÉR 1959, 133, XI. t. 3; KOVÁCS 1984b, 80, 5. kép 6; GAÁL 1983, 165, 3. kép 4, 13. kép 4). A magyarországi török rézművesség általános kronológiai viszonyainak ismeretében szinte biztosan 17. századi darab.

Az ismertetett fém tárgyakat kiegészíti több *vasszőg*, *vasszőg töredék*, illetve néhány jellegtelen, erősen rozsdás vastörmelék.

A bajai leletegyüttes tárgyai mind hódoltság koriak. A török mázas és a balkáni jellegű edények egyaránt lehetnek 16–17. századiak. A kék-fehér kínai csészék és az erősen perzsa stílusú csésze – budai párhuzamok alapján – biztosan helyezhetők a 17. század első felére, a tájképes kínai csésze és a perzsa csészék többsége azonban megengedi a későbbi datálást is, bár feltehetően azok sem későbbiek a 17. század középső harmadánál.⁹ A török pipák 17. századiak, de ezek között is van olyan, mely a 17. század első felére is keltezhető. A magyar használati tárgyak között 16. századi (festett korsó), 16–17. századi (*kések*, nagy vörös tál, fedők), valamint 17. századi tárgyakat (vörös festésű vászonfazék, önmázas edény töredékei) egyaránt találunk. A kályhás anyag 16. századi magyar formái

12. kép. 1–4: Pipák. 5–8: Fém tárgyak. 17. század első fele / közepe. Baja-Ferenciek tere (ma Bartók B. u.)

Fig. 12. 1–4: Pipes, 5–8: metal finds. Earlier/mid-17th century. Baja-Ferenciek tere

jegyeket mutat, magának a kályhának az építését és használatát azonban valamivel későbbre, a 17. század első felére tettük. Összesítve adatainkat: a tárgyak hulladékká válását, a verem megmaradt, bolygatatlan részének (ahonnan a leletek származnak) betöltődését mindenképpen a 17. századra kell helyeznünk, s talán nem tévedünk, ha a *gödör záródását a század középső harmadára* valószínűsítjük, hisz olyan tárgy, mely kifejezetten csak a 17. század második felére, végére lenne keltezhető, nincs benne.

A gödör – eredetileg verem – a bajai török palánkvár közelében, a polgár város területén helyezkedett el (1. kép).¹⁰ A palánk egyike volt a Duna bal partján emelt új török erősségeknek, 1542 után épült és 1686-ig maradt török kézen. A szegedi szandzsákhöz tartozó Baja 1570-re náhije központ lett, jelentős délszláv katonasággal és lakossággal. Révkikötője és átmenő forgalma Baját fontos dunai kereskedő várossá tette, melynek élete sok szempontból az Alföld felé kötődött (VASS 1989, passim, pl. különösen 164–181; WICKER 2004, 30, 32–34).¹¹

A bajai leletegyüttes a 17. századi dél-alföldi hódoltság régészeti kutatásához nyújthat újabb adatokat. A leletegyüttesben a délszláv jellegű és mázas török kerámiák töredékei együtt fordulnak elő a dél-alföldi és a dél-dunántúli magyar fazekasság elemeivel. A leletegyüttest a kézi korongolt balkáni fazekak,

a fekete kerámia (és talán a festett korsó is) a dél-dunántúli régióhoz kötik, a festett fazék inkább az Alföldhöz, a kályhas anyag pedig – mely a keveredő délszláv és magyar hatásokat is reprezentálja – a Délkelet-Dunántúlhoz és az Alföldhöz. A leletanyag tehát tükrözi a török kori városnak azt a sokszínűségét, amelyet lakóinak sokfélesége mellett földrajzi fekvése, és abból adódó élénk kereskedelme magyaráz.

A kis talpgyűrűs csészék a mindennapi teázás és kávézás tárgyai voltak, ólomházas változataik nagyon gyakoriak a török leletanyagban. A kínai porcelán- és perzsa fajanszcészék anyaguk, távoli eredetük miatt különleges árucikknek számítottak, bár a hódolt Magyarországon még a legkisebb, eldugott török várácskákból is feltűntek, igaz kis számban. Megjegyzésre érdemes, hogy Isztambulban a Szafavida kávécsészékhez nincs párhuzam, azok ott nem voltak versenyképesek, velük tehát egyértelműen provinciális igényeket elégítettek ki (ROGERS 2002, 42). A bajai csészék egyébként lelőkörményeik miatt is figyelemre méltóak, hisz egy gödörbe ritkán kerültek ilyen mennyiségben (Budától eltekintve). Talán egy tehetősebb bajai török vagy balkáni kereskedő személyéhez tartoztak,¹² általánosságban mindenképpen a városon áthaladó dunai kereskedelem lecsapódásaként értékelhetők.¹³

Függelék (Kiegészítő adatok a közölt leletekről)

- Kínai porcelánok. 3. kép 1: Peremátmérő (pá.): 9 cm, talpátmérő (tá.) 4,3 cm, magasság (mag.) 4,5 cm; 3. kép 2: Pá. 9 cm; 3. kép 3: Pá. 9 cm, tá. 4,2 cm, mag. 4,8 cm.
- Perzsa fajanszok. 3. kép 4: Pá. 7,2 cm, tá. 3,3 cm, mag. 5 cm; 4. kép 1: Pá. 7,3 cm; 4. kép 2: Pá. 8,7 cm, tá. 3 cm, mag. 5,5 cm; 4. kép 3: Pá. 7,5 cm; 4. kép 4: Pá. 7,3–7,5 cm, tá. 3,3 cm, mag. 4 cm. Alja erősen kiegészített; 4. kép 5: Pá. 7,5 cm, tá. 3,3 cm, mag. 4,3 cm; 4. kép 6: Pá. 7,5 cm, tá. 3,3 cm, mag. 4,5 cm; 4. kép 7: Pá. 7,5 cm, tá. 2,5 cm, mag. 4,5 cm.
- Mázas török kerámia. 5. kép 4: Homokos soványítású, vörösesbarna, belül barnás árnyalatú zöld mázas. A perem külső szélén kettős hornyolat; 5. kép 5: Finom homokos soványítású, barna, külsején mázas, sárga lefolyt csíkokkal.
- Kézi korongolt kerámia. 6. kép 1: Apró kavicsos soványítású, szürkésbarna; 6. kép 2: Apró kavicsos soványított, szürkésbarna, külsején kissé égett; 6. kép 3: Apró kavicsos soványítású, szürke; 6. kép 4: Apró kavicsos soványítású, szürke, külsején részben feketeire égett; 7. kép 1: Homokos soványítású, szürkésbarna; 7. kép 2: Apró kavicsos soványított, szürkésfekete.
- Fekete kerámia. 5. kép 1: Belül szürke, kívül fekete, fényes felületű; 5. kép 2: Szürke, felülete matt, a nyakon finom függőleges rovátkákkal tagolt bordák; 5. kép 3: Szürke, külső felülete fényes, fekete, a szájnál szűrő

- nyoma; 5. kép 6: Anyaga finoman iszapolt, színe szürke világosabb foltokkal, külseje polírozott. Pereme kissé ferde, hosszú nyaka felül kiöblösödik, egykor szűrő tagolta. A nyakán 3, vállán és oldalán 1–1 fogaskerékkel húzott sor. Mag. 14,5–15,5 cm, fenék átmérő (fá.) 6,7–7 cm, ürtartalom 480–500 ml.
- Magyar használati kerámia. 8. kép 1: Fehér alapon kékkel és sárgával festett mintázat; 8. kép 2: Barna színű, a peremszélnél égett, a belső élborda a peremszéltől 3 cm-re fut; 8. kép 3: Szürke, vékony falú, a nyak tövében a vállon alig bemélyített sávós díszítés; 8. kép 4: A peremen kívül festett foltok, az alj vonalát festett sáv kíséri; 9. kép 3: Homokos soványítású, rétegesen átégett, belül szürke, kívül halvány vörösesbarna. Mérfető mag. 18 cm; 9. kép 4: Homokos soványítású, vörös anyagú, rétegesen átégett.
- Kályha-alkatrészek. 9. kép 1: Homokos soványítású, téglavörös színű, zöld mázas. Ép szélének belső pereme égett. Mérfető hossz (h.) 13,5 cm, szélesség 6,5 cm, mélység 2,8 cm; 9. kép 2: Halványbarna, külsején égésfoltok. Szájnnyílásának méretei 20 x 20 x 19,5 x 19,8 cm, mélysége 9,8–10 cm, alj átm. 8,6–8,8 cm; 10. kép 8: Pá. 11,8 cm, mag. 11 cm; 11. kép 1: Az alap rek. h. 11,5 cm, mélysége 7,2–7,5 cm, fá. 4,6–4,8 cm; 11. kép 2: mélység 6,5 cm, fá. 5,3–5,4 cm; 11. kép 3: az alap és az oldalak h. 12,3 cm, teljes mag. 18, 1 cm, mélység 6,5 cm, fá. 4,8 cm;

- Füstelvezető cső darabja: Falvastagság 0,8–1,2 cm. A töredéknek nincs ép széle. A rek. átm. (8–9 cm) alapján az esetleges cső az egyik oldala felé kiszélesedik (54.3.18. ltsz. alatt).
- Pipák. 12. kép 1: Barnás, helyenként szürkés színű. A fej alsó része lapított félgömb, melyből a nyak indítása a két szélen gerezdet formál. A hosszú, hengeres nyak alig láthatóan élbordázott; 12. kép 2: Vöröses színű. A nyak élekkel hétoldalu hasáb alakúra formázott, vége legömbölyített. Felülete polírozott; 12. kép 3: Szürkésfehér

színű. A fej alsó része lapított gömb, melyet hét gerezd tagol, a gerezdek között finom élek. A rövid, kör átmetszetű nyak vége bordával és gyűrűvel tagolt; 12. kép 4: Zöld mázas. A hengeres fejhez hegyes szögben csatlakozik a nyak. A fej szájperemén és a nyak kúposra kiképzett végénél fogaskerékkel húzott kettős vonal, a pipa öblén két oldalt pecsétlővel benyomott három-három kis csillag.

- Fémek. 12. kép 7: A fedő oldalán a kannához csatlakoztató lánc rögzítésére szolgáló lyuk.

Jegyzetek

- 1 A hajdani Ferenciek tere a mai Bartók Béla útnak azon szakasza, mely a ferences templom és kolostor épület-együttese és a polgármesteri hivatal közé esik. Az azonosítást egy 1949. évi utcaneves térkép alapján végeztük (HM Hadtörténeti Múzeum és Intézet Térkép-tára, G.I.h. 19/4).
- 2 Türr István Múzeum (Baja) Adattára. Ltsz. 937/II. A jelentés egyes részeit közli WICKER 2004, 42.
- 3 HOLL 2005, 116–160.
- 4 Ezek három műhelyben készültek: A kínaihoz legközelebb álló jó minőségű áru Meshedben készült, míg a kirmáni műhelyek termékei gyengébb minőségűek voltak.
- 5 Székesfehérváron, az ún. Hiemer-ház emésztőjéből hasonló nagyságú és formájú csaknem ép korsók kerültek elő, díszítésük valamivel gondosabb, Siklósi Gyula ásatása (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, ltsz. 97.567. és 568).
- 6 A budai 53. gödör betöltése a 17. század második felében keletkezett, a régteviszonyok alapján azonban nem a század végén (vö. HOLL 2005, Abb. 35), így a tárgyak sem századvégiek.
- 7 A magyarországi török (balkáni) típusú kályhák formailag és elemeit tekintve is különböznek a bajai leletekből körvonalazható kályhától (vö. SABJÁN-VÉGH 2002, 14–17. ábrák).
- 8 A vörös anyagú bajai pipához (12. kép. 2) hasonló darab Budán 17. század első felére keltezhető gödörből került elő (HOLL 2005, 21–22, Abb.16, 10).
- 9 Holl Imre a kínai porceláncsészéket a 17. század elejére, a perzsa csészéket a 17. századra keltezte. A bajai leletekre vonatkozó részek: HOLL 2005, 156, 189. jegyzet, 158, Abb. 109. 3. VII–VIII. színes táblák.
- 10 A bajai török palánk a Duna Sugovica nevű ágának (Kamarás-Duna) könyökénél elhelyezkedő mai Szent-háromság tér közvetlen környékén volt, pontos kiterjedése nem ismert (VASS 1989, 167; WICKER 2004, 34, 42–43).
- 11 A 16. századi második felében, a térségben a balkáni népesség nagy része szerb és vlah volt, a tizenöt éves háborút követően Bácska egyes vidékein, így Baján is, számottevő bosnyák betelepülés zajlott le (PÁLFFY 2000, 478). Míg az előbbieket (azaz feltehetően a szerbek) földi maradványait és viseleti tárgyait Bács-Kiskun megye déli részén, Bajától keletre feltárt temetőkből ismerjük (WICKER 2004, 40–91, a korábbi irodalommal), addig a bosnyákok régészeti hagyatékát eddig nem sikerült elkülöníteni.
- 12 A városban átmenő kereskedelemről, a bajai törökök közvetítő szerepéről lásd VASS 1989, pl. 178–179. Az 1571–1573. évi budai török vámnaplókban többször szerepelnek bajai kereskedők hajórakományaikkal (FEKETE-KÁLDY-NAGY 1962, 57, 92, 148, 174, 190), a város kereskedő elosztóhely jellege megmaradt a 17. században is.
- 13 Készült az OTKA (T 037428) támogatásával. A fotókat Kádas Tibor és Dénes Fanni készítette, a rajzok, a képkidolgozás és -szerkesztés Ősi Sándor (MTA RI) munkája, közreműködésüket ezúton is köszönöm.

IRODALOM

- BENKŐ 1980 E. BENKŐ, *A középkori Nyársapát. Bálint Alajos ásatási a nyársapáti Temp-lomparton*. StCom 9 (1980) 315–424.
- COX 1959 W. E. COX, *The Book of Pottery and Porcelain*. New York¹⁰ 1959.
- CZEGLÉDY 1988 I. CZEGLÉDY, *A diósgyőri vár*. Budapest 1988.
- CSALOGOVITS 1937 J. CSALOGOVITS dr., *Tolna vármegye Múzeumának második ásatása a török hódołtság alatt elpusztult Ete község helyén*. NÉrt XXIX (1937) 321–333.
- FEHÉR 1959 G. FEHÉR jun., *A pécsi Janus Pannonius Múzeum hódołtságkori török emlékei*. JPMÉ 1959 (1960) 103–149.
- FEHÉRVÁRI 1987 G. FEHÉRVÁRI, *Az iszlám művészet története*. Budapest 1987.

- FEKETE—KÁLDY-NAGY 1962 L. FEKETE—GY. KÁLDY-NAGY, *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*. Budapest 1962.
- FELD ET AL. 1989 I. FELD—I. GERELYES—L. GERE—K. GYÜRKY—J. TAMÁSI, *Újabb későközépkori leletegyüttes az ozorai várkastélyból*. ComArchHung 1989, 177–207.
- GAÁL 1983 A. GAÁL, *A szekszárdi múzeum hódoltságkori rézedényei*. ComArchHung 1983, 163–184.
- GAÁL 1985 A. GAÁL, *Török palánkvárak a Buda-eszéki út Tolna megyei szakaszán*. In: (szerk. S. Bodó–J. Szabó) *Magyar és török végvárak (1663–1684)*. StAgr 5 (1985) 185–198.
- GAÁL 2004 A. GAÁL, *Hódoltságkori cseréppipák a Wosinsky Mór Múzeum gyűjteményében*. WMMÉ XXVI (2004) 259–295.
- GÁL 1985 É. GÁL, *XVII–XVIII. századi kerámialelet Hódmezővásárhelyről*. AASzeg Suppl V (1985) 79–105.
- GARÁDY 1945 S. GARÁDY, *Budapest területén végzett középkori ásátások összefoglaló ismertetése, 1931–1941. II*. BudRég XIV (1945) 397–448.
- GERELYES 1988 I. FELD—J. KISFALUDI—T. KOPPÁNY—I. GERELYES—ZS. MIKLÓS, *Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981–85-ben végzett régészeti kutatásokról*. A várkastély a török korban. BÁMÉ XIV (1988) 277–279.
- GERELYES 1991 I. GERELYES, *Török leletegyüttesek a budavári palotából (1972–1981)*. TanBpM XXIII (1991), 21–74.
- GERELYES 1996 I. GERELYES, *Török építkezések Gyulán*. In: I. SZATMÁRI—I. GERELYES, *Tanulmányok a gyulai vár és uradalma történetéhez*. Gyulai Füzetek 8 (1996) 88/101–129.
- GERŐ 1978 GY. GERŐ, *Türkische Keramik in Ungarn, einheimische und importierte Waren*. In: (ed. G. Fehér) *Fifth International Congress of Turkish Art, Budapest 1975*. Budapest 1978, 347–361.
- HEGYI 2002 K. HEGYI, *Balkáni katonák és katonaparasztok a budai vilájetben*. In: (szerk. I. Gerelyes–Gy. Kovács) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002, 21–35.
- HOLL 2002 I. HOLL, *Középkori kályhacsemék: egy 120 éves kutatási terület*. In: (szerk. P. Havassy) *Gerencserek, kályhások, tűzvigyázók. Feudáliskori kályhacsempék az Alföldről és peremvidékéről*. Gyulai katalógusok II. Gyula 2002, 7–30.
- HOLL 2005 I. HOLL, *Fundkomplexe des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burghaus von Buda*. VAH XVII. Budapest 2005.
- HORVÁTH—H. SIMON 1996 L. A. HORVÁTH K. H.-SIMON, *Történeti és régészeti adatok egy közép-alföldi falu feudális kori történetéhez*. MFMÉ – StudArch II (1996) 403–554.
- KOVÁCS B. 1963 B. KOVÁCS, *A Dobó István Vármúzeum cseréppipái*. EMÉ 1 (1963) 235–262.
- KOVÁCS 1984a GY. KOVÁCS, *Török kerámia Szolnokról*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31. Szolnok 1984.
- KOVÁCS 1984b GY. KOVÁCS, *Török rézedények Szolnok megyéből*. ArchÉrt 111 (1984) 78–91.
- KOVÁCS 1990–91 GY. KOVÁCS, *16th–18th century Hungarian Pottery Types*. Antaeus 19–20 (1990–1991) 169–180, 351–361.
- KOVÁCS 1998 GY. KOVÁCS, *A barcsi török palánkvár kerámialeletei*. ComArchHung 1998, 155–180.
- KOVÁCS 2002 GY. KOVÁCS, *A bajcsai várásítás kerámia- és üvegleletei*. In: (szerk. Gy. Kovács) *Weitschawar – Bajcsa-Vár*. Zalaegerszeg 2002, 63–72, kat. sz. pas-sim.
- KOVÁCS 2003 GY. KOVÁCS, *Jegyzetek a kanizsai vár 16–17. századi kerámialeleteihez*. ZM 12 (2003) 155–176.
- KRAHL ET AL. 1986 R. KRAHL—N. ERBAHAR—J. AYERS, *Chinese Ceramics in the Topkapı Saray Museum*. I–III. Istanbul 1986.

- LAJKÓ 2002 O. LAJKÓ, *A hódmezővásárhely-ótemplomi kerámiaegyűjtes középkori és néprajzi kapcsolatai*. In: (szerk. I. Gerelyes-Gy. Kovács) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002, 309–316.
- F. LAJKÓ 2004 O. F. LAJKÓ, *Kora újkori kerámiaegyűjtes Óföłdeákról*. MFMÉ – StudArch X (2004) 553–574.
- LANE 1957 A. LANE, *Later Islamic Pottery. Persia, Syria, Egypt, Turkey*. London 1957.
- MÉRI 1954 I. MÉRI, *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásátások eredményéről*. II. ArchÉrt 81 (1954) 138–143.
- MÉRI 1988 I. MÉRI, *A kanizsai várásítás. Vázlat a kanizsai vár és város történetének kutatásához*. Budapest 1988.
- PÁLFFY 2000 G. PÁLFFY, *A tizenhatodik század története*. Magyar századok. Budapest 2000.
- PUSZTAI 2002 T. PUSZTAI, *A bátaszéki török palánk kerámiaja*. In: (szerk. I. Gerelyes-Gy. Kovács) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002, 289–298.
- ROGERS 2002 J. M. ROGERS, *Ószmán-török régészeti kutatások Kelet-Európában*. In: (szerk. I. Gerelyes-Gy. Kovács) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002, 37–42.
- SABJÁN—VÉGH 2002 T. SABJÁN—A. VÉGH, *Török kori lakóház és kályhák maradványai a budai Vízivárosból*. In: (szerk. I. Gerelyes-Gy. Kovács) *A hódoltság régészeti kutatása*. Budapest 2002, 269–288.
- SAROSÁ CZ 1972 GY. SAROSÁ CZ, *A mohácsi kerámia és története*. DuDolg 6 (1972).
- SZABÓ 1938 K. SZABÓ, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Kecskemét th. város múzeumának ásításai*. Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938.
- TOMKA 2000 G. TOMKA, *Pipatípusok. Régészeti feltárásokból származó XVII–XVIII. századi cseréppipák*. In: (szerk. E. Haider–A. Orgona–A. Ridovics) *A magyar pipa története – A magyar történelem a pipákon*. Budapest 2000, 25–32.
- VASS 1989 E. VASS, *Török megszállás alatt*. In: (szerk. M. Köhegyi) *Baja története a kezdetektől 1944-ig*. Budapest 1989, 159–199.
- WICKER 2004 E. WICKER, *Észak-Bácska a hódoltság korában*. Cumania 20 (2004) 5–112.

AN OTTOMAN PERIOD ASSEMBLAGE FROM BAJA

Extract

A refuse pit from the Ottoman period was disturbed in Baja (County Bács-Kiskun) in late August, 1951. The pit was excavated by Imre Holl. The roughly three hundred finds recovered from the pit (mostly pottery sherds) are now in the collection of the Türr István Museum in Baja (inv. nos 54.3.1–42). The pit was originally lined with wooden planks (Fig. 1–2); no layers were observed in its fill.

The most remarkable pieces in the assemblage are the Chinese porcelain and Persian faience cups and their fragments. One of the three *Chinese porcelain cups* represents the so-called monochrome type of Chinese porcelain ware. It is covered with a coffee brown glaze on its exterior, its interior is painted with a typical blue on white Chinese landscape under the glaze (Fig. 3. 1). The other two pieces represent a different type: they are in blue-and-white and have a

design of stylised leaves and chrysanthemums on their exterior (Fig. 3. 2–3). None of the cups has a mark. The porcelain cups were produced during the last phase of the Ming period (1368–1644), most likely during a prosperous period under Emperor Wan-li (1573–1619). This dating is principally valid for the blue-and-white cups since analogies to the brown glazed one painted with a landscape are mostly known from the mid-17th century.

The form, the colour and, in part, the decorative motifs of the *Persian faience cups* echo the Chinese blue-and-white porcelains. Their quality varies. Four cups were made from good quality, hard faience (semi-porcelain): one can be assigned to blue-and-white wares, the other three to the so-called white wares. The blue-and-white cup is decorated with a flower and tendril pattern in the Persian style painted

with ultramarine blue on its exterior, and with a Chinese motif, the sacred mushroom, in its interior; there is a dot shaped mark on its base (Fig. 3. 4). The white ware cups have a white, porcelain-like fabric; their interior is plain, their exterior is covered with a few painted motifs (Fig. 4. 1–2, 7).

The other four Persian cups are of an inferior quality and less hard. They are yellowish-white in colour, with a plain interior and a decoration of flowers and leaves on their exterior (Fig. 4. 3–6). Painted in blue on the base of these cups are the simplified imitations of Chinese marks (Fig. 4. 5b, 6b).

The blue-and-white wares produced in Persia in the late phase of the Sawafid period (1501–1732) appeared on western markets from the mid-17th century, replacing the wares of the declining Chinese porcelain industry. According to Imre Holl, Persian cups are rare finds from the early phase of the Ottoman occupation in Buda and their age can only be determined within broad time brackets in the 17th century. A specimen comparable to the Baja cup made in the Persian style (Fig. 3. 4) can be quoted from Buda, where it was recovered from a layer, which cannot be dated later than the first third of the 17th century.

Local glazed Turkish pottery is represented by fragments of a footed bowl and a spouted jug (Fig. 5. 4–5), while household wares of the southern Slavic type by fragments of simple pots turned on a slow wheel (Figs 6–7). The *pots turned on a slow wheel* can be linked to the Balkanic peasant and peasant-soldier groups arriving in the wake of the Ottoman conquest. This pottery was tempered with pebbles and sand and fired to a brownish, brownish-grey, greyish or greyish-black colour. The vessels have a strongly everted rim, a short neck and prominent shoulders decorated with incised or smoothed-in bundles of lines.

Black jugs fired in a reducing atmosphere are represented by a handful of sherds (Fig. 5. 1–3), which probably come from the same vessel and a characteristic specimen (Fig. 4. 6). The fine fabric, the formal traits (flattened spherical body, long neck) and the decoration (incised arcs, rouletted lines, finely incised ribs) recall the Turkish jugs of the Balkans.

Hungarian household pottery is represented by a few finds only. A thin-walled, light brown *pot* was decorated with a slip and an incised pattern (Fig. 8. 4). Pots with red engobe painting of this type are predominantly known from northern Hungary and the Great Hungarian Plain, as well as from the distribution of Gömör pottery and the pottery of the southern part of the Great Hungarian Plain, usually from 17th century contexts. The two wares are sometimes found together, and further studies are necessary for distin-

guishing them. The fabric of the painted pot from Baja suggests that it was not made in Gömör.

The fragment of a thin-walled, grey, unglazed pot with deformed mouth has also been found (Fig. 8. 3).

The body of a globular, wide necked *jug* fragment is decorated with three arc motifs painted in red (Fig. 9. 3). Painted decoration is different in the southern part of the Great Hungarian Plain, although the motif itself occurs on the pottery of that region. Similar ornamental motifs appear on Hungarian pottery from southern Transdanubia, usually from contexts dating to the later 16th century.

Other noteworthy finds from this assemblage include the restorable part of a large, thick-walled, handled *bowl* (Fig. 9. 4) and the rim fragments of *lids* (Fig. 8. 2). The rim and body fragments painted with yellow and blue (Fig. 8. 1) came from a white *tin glazed vessel*, perhaps a 17th century Haban or Italian vessel.

The richest part of the assemblage is made up of *stove tiles*. Many are rather coarse and the remains of plastering can be noted on several fragments. The stove tiles from Baja can be assigned to several different types. Most came from cup (Fig. 10. 3, 5, 8) and onion shaped (Fig. 10. 4, 6) tiles. Three ornate stove tiles with a pointed finial adorned the top of the stove (Fig. 11). The platter shaped (Fig. 10. 7) and the rectangular bowl shaped piece (Fig. 9. 2) are unique finds, similarly to the green glazed fragment made in the late Renaissance style (Fig. 9. 1). Each of these stove tile types has good analogies among the finds from Hungarian settlements destroyed in the late 16th and 17th centuries, and they have also been found in Ottoman contexts (for example in Turkish palisade castle at Bátorfő). Irrespective of by whom the tiled stove had been made and used, the tile types (and the tiled stove itself constructed from these tiles) had been made in the Hungarian tradition. The stove tiles from Baja represent a slightly more carelessly made variant of 16th century types and thus the stove's use and destruction can be dated to the earlier 17th century in view of its resemblance to the tiled stoves of the late 16th century.

The Baja assemblage contained four *pipes* (Fig. 12. 1–4), which can be assigned to Turkish pipes in view of their formal and stylistic traits. The three broken pieces are unglazed and plain, the fourth intact, green glazed piece is decorated.

The *metal finds* are the usual humble artefacts recovered from refuse pits: a metal mount for a pole (Fig. 12. 8), knife fragments (Fig. 12. 5–6) and a Turkish lid of copper decorated with punching (Fig. 12. 7).

The finds of the Baja assemblage all date from the Ottoman period. The glazed Turkish and unglazed

Balkan household vessels could equally date from the 16th and 17th century, while the Chinese and Persian cups, the pipes support a date in the 17th century. The blue-and-white Chinese cups and one of the Persian cups (Fig. 3. 4) can be assigned to the earlier 17th century. The brown glazed Chinese and the other Persian cups allow a later date, although probably no later than the middle third of the 17th century. The Hungarian finds include both 16th century (painted jug), 16th–17th century (knives, large red bowl, lids) and 17th century pieces (red slipped pots, tin glazed vessel fragments). The stove tiles can be dated to the earlier 17th century. The surviving, un disturbed part of the pit yielding the finds was infilled during the 17th century. The high number of artefacts which can hardly be assigned to the later 17th century suggests that the pit was closed in the mid-century.

The pit lay in the civilian town in the vicinity of the former Turkish palisade castle in Baja (Fig. 1. 1). The palisade (*parkan*) was one of the new Turkish fortifications erected on the *left* bank of the Danube, which had been built by the 1540s and remained in Turkish hands until 1686. Lying in the Szeged *sanjak*, the town of Baja became a *nahiye* centre by 1570. It was an important trading port on the Danube and was linked by many strands to the Great Hungarian Plain.

The finds from Baja yield fresh insights into the archaeology of the Ottoman period in the southern part

of the Great Hungarian Plain. The assemblage includes not only southern Slav articles, but also typical Turkish glazed wares, as well as Hungarian pottery of southern Transdanubia and the southern part of the Great Hungarian Plain. The Balkanic slow-turned pots link this assemblage to southern Transdanubia (as do the black jugs and the painted jug), while the painted pot with incised pattern is more typical for the Great Hungarian Plain. The stove tiles representing a blend of southern Slav and Hungarian traditions have cultural links with both south-eastern Transdanubia and the Great Hungarian Plain.

The small cups were used in daily life for drinking coffee or tea. Their glazed variants occur quite frequently in archaeological assemblages. Even though Chinese porcelain and Persian faience cups were exotic goods owing to their oriental origins, they usually reached even the smallest, remotest Turkish castles in the Turkish-occupied areas of Hungary. Sawafid coffee cups were not in use in Istanbul – they were made for provincial markets. The cups from Baja are remarkable owing to their find circumstances since, aside from Buda, such a high number has rarely been recovered from a pit. They had perhaps belonged to a wealthier Turkish or Balkanic merchant and they can thus be seen as a reflection of the Danubian trade passing through the town.

Kovács Gyöngyi
MTA Régészeti Intézete
Budapest, Üri u. 49.
H-1014

